

УДК 373.5(477.87)

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У ЗАКАРПАТТІ

Дацків Ірина Євгенівна

м.Ужгород

В статті розглядаються історичні та соціально-культурні передумови формування професійної освіти у Закарпатті. Розкривається процес створення перших навчальних закладів, які надавали професійну підготовку. Головним досягненням державного управління освіти був перехід закладів під державний контроль незалежно від форм власності, з метою забезпечення єдиної державної політики в галузі освіти та створення необхідних умов для функціонування та розвитку однакових за структурою і типологією навчально-виховних інституцій.

Ключові слова: професійна освіта, історичні передумови, соціально-історичні передумови, перші навчальні заклади, навчально-виховні інституції, Закарпаття.

Освіту в Закарпатті вивчали зарубіжні дослідники: Л.Бабота, Ю.Бача, І.Ванат, П.-Р.Магочі М.Мушинка, О.Рудловчак, С.Собол та ін. Проблеми розвитку освіти в Закарпатті розглянуто у ряді наукових праць: О.Бенци, Д.Демчилі, В.Кеменя, М.Кляп, М.Кухти, І.Небесника, Г.Розлуцької, В.Росула, Т. Росул, О.Химинця, П.Ходанича, Я. Яціва, О.Яцини та ін.

Метою нашої статті є з'ясувати історичні та соціально-культурні передумови формування професійної освіти у Закарпатті, розглянути процес створення перших закладів фахової освіти.

Протягом багатьох століть територія Українських Карпат входила в різні державні утворення, була розмежована кордонами, але продовжувала залишатися цілісною культурою одного народу, об'єднаного мовою, звичаями, віруваннями, способом життя і ведення господарства. Політична і державна розмежованість давала можливість пануючим народам та їхній верхівці розділяти один народ і робити з нього різні дрібні народи, давати їм різні назви, позбавляти своєї національної самобутності. У давній період Закарпаття не мало спеціальної географічної і політичної назви, вживалися назви його адміністративних округів-жуп: Мараморська, Угочанська, Березька, Унгська. Загальні назви "Русь", Закарпатська Русь, Угорська Русь, Угорська Україна, Карпатська Україна. Закарпатських українців називали русаками, угро-росами, русскими, венгерськими русскими, греко-католицькими мадярами, карпатороссами, карпатськими русскими та ін.

У результаті політичного, економічного і культурно-національного тиску тільки в ХХ ст. викристалізувалася культура Закарпаття як регіональна руська (карпаторуська) куль-

тура в складі культури Українських Карпат [9, с.3].

Унікальне геополітичне положення Закарпаття на території торгівельних шляхів Західної та Східної Європи територію ласим шматком. Найдовше перебував регіон у складі Габсбургської монархії поряд із австро-німцями, угорцями, італійцями, чехами, поляками, хорватами, словаками, сербами, румунами та іншими етнічними та релігійними громадами. На розвиток краю впливали не тільки соціально-економічні або суспільно-політичні чинники, культурно-освітній прогрес відбувався в умовах поліетнічності та поліконфесійності.

Історичні джерела свідчать, що школи на території нинішнього Закарпаття існували за часів Середньовіччя. Необхідність переписування релігійних трактатів викликала потребу в освічених людях. Поширюватись писемність на Закарпатті почала з другої половини IX століття. У X-XI століттях відкривалися монастирі, які з часом ставали не лише релігійними, але й освітянськими та культурними центрами. Перший духовно-освітній центр був створений при Мукачівському монастирі (1360 р.). Реформаторські парафіяльні школи діяли у 1467 р. у м. Берегові, 1546 р. – в с. Вишково Хустського району, 1548 р. – у м.Тячеві. У 1680 р. в Закарпатті було організовано 40 шкіл. Під протекцією ужгородського графа Другета у 1613 р. була відкрита школа чернечого Ордена святого Павла. Ця школа була реорганізована у гімназію та єзуїтський коледж. Задля перемоги католицизму над православ'ям була перенесена в Ужгород. Ми не поділяємо думку окремих дослідників, які вважають цей заклад первістком професійної освіти у Закарпатті [2], [8].

На наш погляд, першим фаховим навчальним закладом потрібно вважати школу монахів Мукачівського монастиря (1655 р.), випускники якої отримували освіту півчих та священників. У 1774 р. на кошти єпископа М. Ольшанського (фундош) відкрито Мукачівську уніатську семінарію для підготовки дяко-учителів. Навчалися виключно чоловіки. Навчання здійснювалося на латинській мові, державною була німецька, розмовною – угорська (мадярська). У 1794 р. в Ужгороді розпочали п'ятимісячну курсову підготовку вчителів та церковних дяків у греко-католицькій семінарії. Навчання проводилось угорською мовою, предмети релігійного характеру - спів і типікон вивчали руською (народною) мовою. Право навчання надавалось виключно чоловікам [3, с.25-26].

Активізував створення навчальних закладів закон Ма-

рії Терезії "Ratio educationis" ("Раціо Едукаціоніс"). "Система навчання" (1777 р.) визначає такі типи шкіл: приходські однокласні, "тривіальні" - трьохкласні і міські чотирьохкласні. Однак, народна освіта сконцентрована в релігійних колах: приходські священники були одночасно "шкільними директорами", а благочинні – шкільними інспекторами. Дяко-учителі, зазвичай, були безграмотні неучи-дяки, "які любили напиватися... окрім того ще такі... яким не любилося робота.... І учительство було для них другорядне заняття." Матеріали ревізії церковних приходів Угочанської зупи свідчать, що дітей зовсім не вчили або обмежувались навчанням "заручених початків віри і повинностей супружеских" [7, с.3].

Проблеми з учительськими кадрами вирішували за рахунок гімназистів. Престижним навчальним закладом була Ужгородська гімназія (1613 р.). Під впливом суспільно-політичних чинників офіційна назва гімназії багаторазово змінювалася, проте заклад успішно діяв при різних державних або напівдержавних утвореннях до радянських влади (29 червня 1945 р.). В основу організації навчання було покладено пруську модель. Процес навчання тривав шість ступенів: нижній клас граматики поділений на клас принизливості і партистів, другий або граматистів, третій клас синтаксису, четвертий – поетів або гуманістів і клас риторики. Забезпечували навчання три професори, і кожен навчав по два класи. Навчання здійснювалося латинською мовою. Вивчалася грецька мова, теологія, література, ораторське мистецтво, риторика, історія, культура, арифметика тощо. Як розмовна мова використовувалася угорська, про навчання рідної мови не йшлося. Ознайомлення з навчальним матеріалом здійснювалось у першій половині навчального року, а потім переходили до вправлень та повторень. Методами навчання були розповіді, бесіди, дискусії, декламації, вистави, змагання, навчальні ігри. Домашні завдання були не систематичними і зводилися до вправлень чи заучувань. Широко застосовувалося навчання слабших учнів кращими. Кращий з учнів слідував за дисципліною і відвідуванням. До наступного класу гімназистів переводили за підсумками навчання. Іспити були публічними. Гімназистами були діти духовенства, чиновників, офіцерів або дворян. Фонд стипендій наповнювався із різних джерел але призначалися стипендії в основному вірникам римо-католицького обряду.

Недостатня кількість учбових закладів сприяла елітарності гімназійної освіти. За австро-угорського правління гімназії функціонували в Ужгороді, Мукачеві (1895 р.) і Берегові (1895 р.). У 1913-1914 рр. На гімназії покладалося завдання виховання підростаючої молоді для відповідальних господарських і політичних постів. Це були навчальні заклади для угорських дітей, процент місцевого українського населення був у них невеликий. У трьох угорських гімназіях Закарпаття навчалася 1283 учні. Гімназистами, які вважали себе українцями серед них українців (русинів) було 49 чоловік. Викладання історії і географії велося на "руській" мові за граматики о. Кирила, Є. Сабова та І. Раковського (які були ближчі до російської граматики).

Проблема виникла через ідею заміни старовинної слов'янської азбуки "кирилиці" мадярським "абecedом". За оплату із спецфондів представники духовенства при підтримці влади та мадярської преси проявляли патріотичну відданість "святостефанській короні". Їх патріотизм проявляється в навчанні дітей на мадярській мові, в підготовці підручників, написаних латинню, у виступах з проповідями в церкві перед вірниками-русинами на мадярській мові, тощо.

З 1793 р. найпотужнішим осередком фахової освіти у Закарпатті стала чоловіча ужгородська учительська семінарія, яка готували і священників і вчителів і півче-дяків. За королівським розпорядженням № 14698 від 9 травня 1844 р. вона стала двокласною, а з 1897 р. – чотирикласною [10, с.73].

Національно визвольна боротьба проти правління Габсбургів переросла у буржуазно-демократичну революцію 1848 р. яка привела до компромісного утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії, але внутрішнього напруження регіональних конфліктів не зняла. Австро-Угорщина проводила досить виважену освітню політику стосовно пригноблених нею народів. Це й зумовило більш сприятливі умови для розвитку в сфері освіти, ніж на інших українських землях.

Законодавче врегулювання шкільництва отримало в угорському "Положенні про народне виховання і про справи школи в Угорському королівстві та в приєднаних до нього провінціях" 1806 р. Вимоги цих законодавчо-нормативних актів залишалися чинними на всіх підугорських землях до кінця 1860-х років, однак їх реалізація в українських провінціях австрійської держави була безсистемною і фрагментарною. Відповідно до положень угорського шкільного закону XXXVIII (Й. Етвеша) 1868 р. й австрійського Державного закону про народні школи 1869 р. чітко структурувалася початкова ланка освіти (мішані народні школи нижчого типу й окремі для хлопців і дівчат-підлітків вищі школи – виділові та горожанські); встановлювався державний нагляд за діяльністю всіх типів навчально-виховних закладів; окреслювалися організаційні основи функціонування учительських семінарій як основної форми середньошкільних студій – майбутніх учителів початкових шкіл. Шкільний відділ у положеннях деталізував умови заснування й особливості діяльності державно-громадських (публічних) і приватних шкіл у сільській місцевості та в містах. У результаті функціонували такі види шкіл: початкова народна, вища народна, горожанська, вищі жіночі, учительські семінарії. Школи могли бути різної форми власності: общинні, приватні, церковні і державні. Фахову підготовку отримували учні вищих народних шкіл. Тут під час трьохрічного навчання хлопці вивчали ремесло, а дівчата у курсі двохрічного навчання вивчали жіночі професії. У неповних середніх школах або горожанках навчалися діти міських ремісників і торгівців. Ці школи також давали ремісничу підготовку.

Для послаблення протистояння з національними рухами австро-угорський уряд проводив політику поступок у шкільних питаннях. Угорська адміністрація провінції підвищила зарплати вчителям, надала матеріальну допомогу для сиріт, дітей духовенства, потреби семінарій та долучилася до організації виховного закладу для дівчат-сиріт священників. Таким чином, у 1902 р. розпочалося навчання в учительській семінарії для жінок, де виховання та соціальну складову забезпечували галицькі сестри Василіянки. Але одночасно із економічними поступками було введено обов'язкове угромовне навчання в Ужгородській і в щойно заснованій Пряшівській семінаріях (1881 р.). У період 1862-1869 рр. внаслідок нової хвилі мадяризації в 1869 р. припинено викладання на "руській" мові, а з 1879 р. сам предмет "руська мова" став необов'язковим.

Міністерський наказ (№ 34148, 1880 р.) визначив окрему грошову винагороду тим вчителям, які виявляють найкращі успіхи в навчанні угорською мовою, до міністерства приєднувалися і субвенційовані культурні товариства. Подальші міністерські накази давали право встановити учбовий план угорської мови для немадярських шкіл, крім того,

вчителі одержували державну допомогу тільки при умові викладання свого предмету угорською мовою [1, с.142].

Церковнослов'янську мову почали вчити тільки для читання, але мало хто розумів її, хоч нею відправлялася Служба Божа. Так із семінарії виходило духовенство здебільшого байдуже до народної справи. Старші представники закарпатського духовенства довго ще трималися українського обряду. Архівні джерела підтверджують, що уряд схилив духовенство на свій бік орденами, чинами, фінансуванням захоронок для дітей священників тощо [4, с.161].

Мадяризація шкіл і населення Закарпаття починає посилюватись. Угорська мова знову оголошується офіційною мовою навчання. Українські школи зазнають жорстокого розгрому. З 1874 року, коли українські школи досягли свого найбільшого розвитку, під впливом мадяризації їх кількість катастрофічно падає, і з 571 школи в 1874 році скорочується до 393 в 1880 р. 178 українських шкіл було знищено за ці 6 років. Мадярський шовінізм поглинає школу, інтелігенцію, церкву, духовенство, особливо вище духовенство, яке в багатьох випадках виступає провідниками мадярської політики в шкільній справі. Після революції 1848 р. кріпаччина була скасована, але закарпатський селянин і після залишався в рабській залежності від мадярських поміщиків, лихварів, капіталістів, залишався таким же безправним, забитим і темним [7, с.3].

У 1914 р. було відкрито Мукачівську угорську королівську державну народошкільну семінарію з угорською мовою викладання. На перший курс було зараховано 26 або 30 абітурієнтів, серед них 11 закарпатських русинів, 3 словаки, 2 румуни, а решта угорці з різних жуп Угорщини. Серед абітурієнтів наступного 1915-1916 н. р. із 9 закарпатців русином вважав себе тільки 1. Викладачі виховували своїх учнів у шовіністичному дусі, сліпій відданості Угорській державі. Вимоги для вступу були досить толерантні, проте через вплив соціально-економічних та національних чинників непосильні для місцевих українців-русинів.

Навчальні плани семінарії були прирівняні до угорських. Семінаристи вивчали: арифметику, фізику, геометрію, зоологію, каліграфію, історію, угорську мову і літературу, співи та музику (скрипка та фортепіано), анатомію та латинь. Релігію викладали три священники: римо-католицький, греко-католицький та православний. Всі підручники семінаристи купляли самостійно. Викладачі семінарії виховували у семінаристів любов до Угорської держави, і навіть, не зважаючи на національність семінаристів, приналежність до угорської нації.

Навчання у семінарії, як і у всіх школах Угорщини, закінчилося 30 червня 1915 р. У кінці навчального року екзамені склали тільки ті учні, щодо знань яких викладачі не мали єдиної думки. Після літніх канікул, що тривали два місяці, у семінарії розпочався другий навчальний рік. Незважаючи на те, що на відстані 100-160 км від Мукачева у Галичині проходили запеклі кровопролитні бої Першої світової війни між австро-угорськими військами і армією царської Росії, заняття у семінаристів розпочалися 1 вересня 1915 р. Жили семінаристи на приватних квартирах. Житлові умови семінаристів та дотримання правил поведінки на квартирах перевірялися адміністрацією семінарії. Учні не носили, як гімназисти, студентської форми одягали костюми, які могли купити для них батьки. Зате сорочки повинні були бути з твердим коміром і галстуком. 1915 р. було організовано інтернат, за користування яким потрібно було платити 42 коруни. Кращі учні отримували стипендії із різних фондів.

Навчання відбувалося під час боїв Першої світової ві-

йни, тому часто відбувалися вимушені перерви. Протягом 1916-1917 н. р., коли ще тривала війна Австро-Угорщини з Росією, а потім з Італією і Румунією, учнів семінарії 1898-1899 рр. народження мобілізували в австро-угорську армію, яких після шеститижневого військового навчання відправляли на фронт [5, с.1].

З дозволу Міністерства освіти учнів 3-го курсу перевели в Мараморош-Сиготську вчительську семінарію для закінчення 4 курсу, після чого направляли на фронт. 1918 р. здійснивши один випуск Мукачівська вчительська семінарія припинила своє існування як угорський навчальний заклад [11, с.3].

Постійних змін зазнавали і засоби навчання. У 70—80-х роках XIX ст. були написані і видані посібники з граматики, фізики, арифметики, природознавства, історії та "Книжка для читання", укладена закарпатським письменником Є. Фенциком. Тоді ж вийшла граматика і читанка Є. Сабова "Руськая граматика і читанка з вправами і задачами угорско-руської літературної мови", а в 1893 р. — "Хрестоматія церковно-словянських і угро-руських літературних пам'яток". Усі ці підручники ці підручники відіграли значну роль у боротьбі з мадяризацією українського населення Закарпаття в кінці XIX і на початку XX століття. Найпопулярнішим серед них був перший в Україні буквар народною мовою О. Духновича "Книжиця читальная для начинающих" (1847 р.). Першим українським підручником з педагогіки стала "Народная педагогія в пользу училищ і учителей сельских" (1857 р.).

На початок XX ст. професійна освіта у Закарпатті була представлена двома греко-католицькими учительськими семінаріями в Ужгороді (чоловічою і жіночою), угорською учительською семінарією в Мукачеві; двома торговельними школами — в Ужгороді та Мукачеві, керамічною школою в Ужгороді, 5 доповнюючими ремісничими школами.

В Ужгороді функціонувала двохрічна державна торгівельна школа. Основне завдання школи — надавати професійні знання майбутнім фахівцям торгівлі для роботи у торговельних, промислових та фінансових підприємствах. Викладання велось на руській мові, проте були чеськомовні додаткові класи. Директором обрали Ярослава Гошека, який був знавцем у галузі хімії та товарознавства і головою комісії для фахового виховання ремісничо-купецької молоді.

Привертає увагу той факт, що керівництво школи запрошувало на лекції місцевих господарських працівників, які розповідали цікаві факти з практики торгівлі. Програма була доповнена спортом, читанням часописів та туристичними екскурсіями. Вищенаведені факти сприяли зближенню майбутніх торговців з практикою [14, с.174].

У 1931 р. постановою Міністерства шкільництва та народної освіти відкрили фахові курси для дорослих при торговельній школі. Найбільший попит був на курс машинопису (121 учасник), крім початкового курсу німецької мови (19 учасників) і курсу чеського скоропису (11 учасників) [13, с.19]. Не виділялося жодних державних коштів на курси, тому всі витрати покривало записне.

Вищенаведене дає підстави для висновку, що формування професійної освіти у Закарпатті відбувалося у контексті освітнього прогресу під впливом соціально-економічних та суспільно політичних факторів. У період входження Закарпаття до складу Австрійської, та з 1867 р. — Австро-Угорської імперії освіта пройшла шлях від елементарного навчання, поодиноких окремих монастирських шкіл до створення закладів професійної освіти. Професійна освіта була інструментом денаціоналізації, відображала класо-

вість суспільства і була доступною для певних верств закарпатців.

Організаційним підґрунтям для формування закладів із фахового навчання стали державні шкільні закони як основа освітніх реформ 1805 р. і 1869 р. Головними завданнями державного шкільного законодавства були перехід закладів початкової освіти від підпорядкування церкві до державного контролю незалежно від форм власності з метою забезпечення єдиної державної політики в галузі освіти; створення необхідних умов для функціонування та розвитку однакових за структурою і типологією навчально-виховних інституцій.

Встановлено, що процес створення перших закладів фахової освіти не носив системного характеру: розвиток фахової освіти залежав від рівня соціально-культурної активності закарпатського духовництва та його матеріальної спроможності – державне фінансування було декларативним; низький рівень забезпечення інституцій підручниками; чітко виражена конфесійність освіти: римо- чи греко-католицька спрямованість.

Дане дослідження не вичерпує усіх проблем формування професійної освіти. Подальших досліджень вимагають зміст фахової освіти та виховання молоді у навчально-виховних інституціях означеного періоду.

Література та джерела

1. Бенько Н. Первісток народної освіти на Закарпатті / Н.Бенько // Календар "Просвіта" на 1994 рік. – Ужгород: ВВК "Патент", 1994. – С.140-143
2. Витоки університету (Наближається 400-літній ювілей вищої освіти Закарпаття) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediacenter.uz.ua/blog/vitoki_universitetu_nablizhaetsja_400_litnij_juvilej_vishhoji_oshviti_zakarpattja/2013-08-28-14>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
3. Гомоннай В. Педагогічна освіта на Закарпатті / В.Гомоннай, В.Росул, Ходанич П. – Ужгород : Гражда, 2003. – 112 с.
4. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф.813. Ужгородська греко-католицька чоловіча духовна семінарія, м. Ужгород (1790-1947). – Оп. 2. – Спр. 2. – Л.306. Личное дело каноника Ужгородской капитулы и директора греко-католической духовной семинарии в Ужгороде Турян Яноша (1863-1914 pp.).
5. ДАЗО. – Ф. 1551. Державна вчительська семінарія, м.Мукачеве Бережської жупи (1914-1944 pp.). – Оп. 4. – Спр. 1. – Л. 12. Переписка учительської семінарії з міністерством освіти (1917-1944 pp.).
6. Коломієць І.Г. З історії освіти на Закарпатті / І.Г.Коломієць // Закарпатська правда. – 1948. – № 126. – С.3
7. Історія розвитку Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.zakinpro.org.ua/2008-05-14-03-52-16>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
8. Левіна І. Вищій освіті на Закарпатті – 400 років! Розмова з Р.А.Офіцинським / Ірина Левіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediacenter.uz.ua/news/vishhij_oshviti_na_zakarpatti_400_rokiv/2013-08-15-32>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
9. Мишанич О.В. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: (історико-літературний нарис) / Олексій Васильович Мишанич. – Ужгород: Карпати, 1991. – 64 с.
10. Наша учительська семінарія // Великий сільсько-господарський календар Подкарпатського Общества Наукъ на переступный рокъ 1944. – 1943. – С.73-80
11. Пагіря В. Мукачівська вчительська семінарія / В.Пагіря // Новини Мукачеве. – 1993. – 18 березня. – № 11. – С.3
12. Пачовський В. Історія Закарпаття / Василь Пачовський. – Мюнхен: Видавництво "Бджілка", 1946. – 194 с.
13. Річний звіт державної торгівельної школи за шкільний рік 1935-1936. – Ужгород, 1936. – 74 с.
14. Розлуцька Г.М. Організація діяльності закладів професійної освіти в Ужгороді у 20-30-х pp. XX ст. / Г.М.Розлуцька, І.С.Дацків // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2012. – № 25. – С.173-175

В статті розглядаються історическіе і соціально-культурніе передпосылкі формування професіонального образования в Закарпаттіе. Раскрывається процесс создания первых учебных заведений, которые оказывали профессиональную подготовку. Главным достижением государственного управления образования был переход заведений под государственный контроль независимо от форм собственности, в целях обеспечения единой государственной политики в области образования и создание необходимых условий для функционирования и развития одинаковых по структуре и типологии учебно-воспитательных учреждений.

Ключевые слова: профессиональное образование, исторические предпосылки, социально-исторические предпосылки, первые учебные заведения, учебно-воспитательные учреждения, Закарпаттіе.

The article deals with the historical and social-cultural background for the formation of vocational education in Transcarpathia. The process of establishing of first educational institutions providing vocational training has been revealed. The main achievement of state educational administration was the transition of institutions under state control, regardless of ownership forms to ensure a unified state policy in the field of education and to create the necessary conditions for the functioning and development of the same structural and typological educational institutions.

Key words: vocational education, historical background, social-historical background, first educational institutions, educational institutions, Transcarpathia.